

Павло ТКАЧУК

КАПЕЛАНИ УГА НА ФРОНТАХ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ВІЙНИ 1918–1919 РР.

Органи влади й управління молодого Західно-Української Народної Республіки формувалися у ході кровопролитної українсько-польської війни. Зокрема, під час реорганізації збройних сил ЗУНР у січні 1919 р. врешті створено вищий орган польового духовенства – Зарядче преподобництва на чолі з о. Миколою Їжаком. Цей авторитетний орган діяв за зразком Фельдвікаріату австрійської та аналогічних структур більшості європейських армій. Відповідно при Начальній Команді Галицької армії створено Польове Преподобництво на чолі з о. Андрієм Калятою, яке успадкувало функції Фельдсуперіату Головної Команди австрійської армії. В його підпорядкуванні були всі польові духівників бойових частин і з'єднань. Капелани запілля підлягали Зарядчому преподобництву у Станиславові. У складі штабів галицьких корпусів утворено референтури, яким підпорядковувалися відділи духівників бригад і полків, що обслуговували стрілецькі курені, сотні, батареї. Накази й розпорядження військового міністра та Зарядчого Преподобництва конкретизували компетенції й обов'язки польового духовництва, їх матеріальне забезпечення та правовий статус, вирішення кадрових проблем¹. Преподобництво насамперед організовувало поповнення капеланів для Галицької армії, де служило близько сотні священників Греко-католицької церкви².

У лютому 1919 р. заступник військового міністра отаман П. Бубела за представленням о. М. Їжака наказав командирам корпусів і бригад передати всіх богословів, здібних до військової служби, Зарядчому Преподобництву³. Щоправда, розпорядженням військового міністерства від 18 березня 1919 р. усім богословам, які служили в Галицькій армії, надано відпустки для закінчення навчання й висвячення на капеланів⁴. Важливо й те, що військові священники були урівняні в правах зі старшинами. Для них впроваджено два ступені – польовий духівник і преподобник (мав кілька рангів). Підвищення у рангах здійснював уряд, згідно з представленнями військового міністра і Зарядчого Преподобника. Списки іменувань публікувалися у “Вістнику Державного секретаріату військових справ” (Тернопіль, Станиславів).

Серед обов'язків польових духовників одним із найвідповідальніших відзначено облік полеглих вояків, організацію їх поховань і створення стрілецьких цвинтарів (Львів, Тернопіль, Станиславів, Золочів, Бережани та ін.). Виконувач обов'язків військового міністра отаман П. Бубела у наказі від 24 лютого 1919 р. наголошував: “Вітчизна і ми мусимо сплатити свій довг – повинність супроти наших борців-героїв! – Убитих, – оскільки відносини на фронті дозволять, хоронити на спеціальнім “Козацькім кладбищі”, заложенім чи то в полі чи на сільських та міських кладбищах, вибравши для цього найгарніше місце. Хоронити кожного

убитого осіб. Могила мусить бути зазначена хрестом з таблицею, на котрій подано має бути ім'я і прізвище, місце, рік уродження і день смерті... Ні одна козацька могила не сміє залишатися без хреста і написі"⁵. Преподобник о. М. Їжак у наказі від 4 лютого 1919 р. теж вимагав: "Всі духовники Українського Війська мусять якнайсовісніше вести метрики смерти упавших в бою вояків так галицьких, як і наддніпрянських (у складі Галицької діяли підрозділи Наддніпрянської армії УНР – Авт.), а також членів ворожої армії". До метрик слід було додавати схему місця поховань, ім'я та прізвище священика, який брав участь у похованні. Преподобництво міністерства вело загальний список втрат⁶.

13 квітня 1919 р. головнокомандувач генерал М. Омелянович-Павленко наказав, щоб на похоронах вояків були присутні безпосередні командири, а почесну варту становили для старшин – півсотня, а для стрільців – чета зі зброєю для залпу в момент поховання. Наказ вимагав надсилати повідомлення родинам про загибель і місце поховання, а також дані у місцеві церковні книги. В армії впроваджено день 7 червня як поминальний день пам'яті всіх полеглих вояків держави⁷.

Таким чином, у ході військового будівництва за участю вищого керівництва держави та Греко-католицької церкви було створено чітку систему військового духівництва, підготовлено і видано низку законодавчих актів, які визначали обов'язки та компетенції всіх його структур, створених для плідного душпастирства капеланів Галицької армії.

У січні–лютому 1919 р. за короткий термін здійснено докорінну реорганізацію Галицької армії: тепер вона складалася з трьох корпусів по чотири бригади у кожному та мала армійські частини і розгорнуте заплілля, військові навчальні заклади. Відповідно, поновилася структура польового духівництва. У підпорядкуванні Зарядчого Преподобництва були: Польове Преподобництво, Окружні військові команди, запасні частини, шпитали та інші формації заплілля. Преподобництву при НКГА підпорядковувалися польові духовники корпусів (референти духівництва). Їх очолили авторитетні священики: 1-го корпусу – о. П. Кашуба, а після його смерті – о. Я. Фещак, ЧСВВ, 2-го корпусу – о. А. Бадилевич, а 3-го – о. М. Юзвяк.

Капелани корпусів, бригад, стрілецьких і гарматних полків, бригадних кошів і лічниць постійно перебували в середовищі стрілецтва і мали величезний позитивний вплив на особовий склад. Про їх діяльність Начальний духівник УГА о. В. Лаба писав: "В чужих арміях український польовий духовник, окрім своїх званих, службових обов'язків, не мав змоги вести яку-небудь народну роботу між українськими жовнірами... В рідній українській армії позиція польового духовника була куди інакша. Він найшовся в чисто українському середовищі... Коли він закликав під прапор і до вірності прапорові, коли говорив, що краще в рідній землі голову зложити, чим на ній рабом жити, то його слово звучало так, як проповідане ним "Господа слово"... Багато польових духовників УГА вкрилися славою справжніх героїв, що разом зі стрільцями стояли на самих передових боєвих позиціях, разом з ними запускалися на стежі, наражували себе одинаково, як і стрільці. Багатьох, около 40, покрила рідна земля, за яку вони віддали своє життя"⁸. Всі законодавчі акти, накази й розпорядження Преподобництва міністерства щодо організації й діяльності інституту військового духовенства базувалися на постановках Рима та митрополита УГКЦ. Зокрема, 24 лютого 1919 р. о. М. Їжак у наказі капеланам

армії наголошував, що у Великодній Сповіді слід керуватися вказівками папи Римського від 4 вересня 1914 р. і 6 лютого 1915 р., що встановлювали її порядок для вояків, які йшли у бій⁹.

Урочисті Богослужіння на фронті мали для стрільців і старшин неабияке значення. Колишній поручник залоги Степан Шах про Богослуження на Великдень 1919 р. писав: “Ми влаштували перед церквою, при гарній погоді, військову парадну під час обходу. При першому співі отця “Христос Воскрес” віддали обі сотні трикратну почесну сальву вистрелів, а з тисячної групи сокальських парафіян і наших бійців понеслась могутнім хором радісна воскресна пісня “Христос Воскрес із мертвих” і була це найсвітліша хвиля з нашої служби при УГА”¹⁰.

Незважаючи на небезпеку для власного життя, вони були поруч із смертельно хворими під час епідемії тифу восени 1919 – взимку 1920 рр. Про це свідчать факти. Так проходили службу 12 священників. Про одного з них – польового духовника 5-ї Сокальської бригади о. Омеляна Баранського, о. В. Пашковський писав: “Пригадую собі ту світлу постать Отця Баранського, котрий ділив гірку долю нашої УГА. Він, добряга, з правдивою посвятою помагав стрільцям, де лише міг. Від них заразився плямистим тифом і довгий час боровся зі смертю”. Про іншого згадував о. І. Лебедович: “До найбільш відважних польових духовників УГАрмії і активних священників, належить о. Теодор Чайківський, польовий духовник 6-ї бригади 1-го корпусу УГА”¹¹. Він отримав освіту в Перемиській духовній семінарії, Львівському університеті, був висвячений 1911 р. єпископом К. Чеховичем. Мешканці Яворівщини обрали пароха депутатом Української Національної Ради ЗУНР. Колишній старшина 6-ї Равської бригади Т. Наконечний згадував: “День і ніч працював о. Теодор Чайківський, займаючись дуже часто справами чисто військовими. День і ніч ходив до кожного стрільця зокрема, пояснюючи потребу боронити рідну хату. Ні на хвилину не зражувався різними неприємностями, а своїми гарячими, патріотичними проповідями ворухив душу. Всю свою силу і увесь труд, все знання і життя жертвував для ідеї, для котрої горіла його щира, високо-благородна душа. Ні свята, ні дня, ні хвилини не було вільної в о. Теодора Чайківського. Увесь час своєї служби в Українській армії був на фронті – в окопах разом зі стрільцями, заохочуючи їх до витривалості. Не було в бригаді ні одного чоловіка, котрий не любив би його як батька і товариша, чи то в бою, чи в спокою, в біді чи серед достатків, в здоровю чи в хворобі”¹². Він загинув у бою з більшовицькою кіннотою 2 травня 1920 р. під Жмеринкою.

Польовий духівник 9-ї Белзької бригади о. О. Гайдукевич у книзі спогадів із фронтового життя на Поділлі згадував: “Дві доби не спав, ноги неначе повіднімало. А сяду, то зараз засипляю... Не вспів голови приклонити, як дають знати, що на західному кінці села, там до останньої хати, принесли важко раненого. Немає ради! Спішу туди”¹³. Медсестра шпиталю 1-го корпусу Марія Янів з теплою згадувала священника 10-ї Янівської бригади о. В. Демчука: “Парох села Вигнанки біля Брюхович, гарно розумів справу священника в армії. Як лише прийшли відділи УГА до Вигнанки зайняти позиції до наступу на Львів, отець Демчук зараз же зголосився в команданта частини, щоб сповняти обов’язки Духовника при частині. Відтоді я бачила о. Душпастиря серед війська на найбільше висунених позиціях проти ворога... з хрестом в руках, все між стрільцями на фронті”¹⁴.

Духівник шпиталю о. П. Боднар, ЧСВВ, згадував: “Фронт був недалеко – з початку в Жирівці, а відтак у Сваряві, віддаленій понад кілометр від Жовкви. Роботи було багато. З фронту, переважно ночами, привозили ранених. Я ходив день за днем по лічницях і сповідав наших хлопців... Заповнена була не тільки лічниця, але і деякі приватні дома”. Коли у травні 1919 р. Жовкву зайшли польські війська, капелан потрапив у полон, згодом до львівських “Бригідок”, де перебувало в ув’язненні 42 галицьких священники, серед них о. Андрій Ішак, капелан українського гарнізону у Львові. За проханням о. П. Боднара, йому дозволили опікуватися українцями – військовополоненими і цивільними в тюрмах Львова¹⁵.

У 1-й бригаді УСС отамана капеланом був о. М. Кравчук, 28-літній священник з Калушини, висвячений напередодні українсько-польської війни. У своїх спогадах він писав: “Великодних Свят щодня, часто зранку до вечора, сповідав стрільців, що були розташовані в околиці Самбора”. Польовий духівник завжди був з бійцями в травневих 1919 р. драматичних боях і блискучій наступальній Чортківській операції, в якій полк неодноразово відзначався командуванням¹⁶.

Духівники підтримували тісні зв’язки з місцевим населенням та своїми колишніми парафіями. Зокрема, духівник Бережанської бригади о. Е. Ковч перед Великоднем 1919 р. зібрав на батьківщині подарунки для вояків і з делегатами Бережан привіз їх на фронт. Духівником 11-ї Стрийської бригади був о. В. Опарівський, який зголосився до УГА з перших днів війни і проявив себе як патріот батьківщини, був прикладом мужності для стрільців та старшин. Капелан трагічно загинув у червні 1919 р.¹⁷ Зазначимо, що його дочка Наталія згодом стала дружиною провідника ОУН С. Бандери. Батько глави ОУН о. А. Бандера був польовим духівником 3-ї Бережанської бригади на фронтах українсько-польської та українсько-більшовицької воєн. Згодом повернувся до парафії с. Старий Угринів на Прикарпатті. Після приєднання краю до УРСР був репресований органами НКВС і страчений 1941 р. у київській тюрмі¹⁸.

Коли Галицька армія відступила за Збруч (16–17 липня 1919 р.) і з’єдналася з Армією УНР, структура її військового духовенства не змінилася. Начальний капелан армії о. М. Ішак постійно наголошував на тому, щоб вони корпусним духівникам, капеланам бригад, полків та інших частин продовжували виконувати свої обов’язки, але також брали до уваги той факт, що вояцтво Армії УНР і місцеве населення дотримуються православної віри. Уряд ЗУНР і командування УГА враховувало те, що мешканці цих теренів довгий час входили до складу Російської імперії, піддавалися національно-культурній дискримінації та, відповідно, належали до Російської православної церкви. Крім того, упродовж чотирьох років українців розділяв фронт світової війни й вони билися один з одним під чужими прапорами. Тому галицькі капелани намагалися зав’язати відносини з місцевими священниками, домовлялися про проведення Літургії в їхніх храмах. Місцеві мешканці досить прихильно ставилися до служб, які правили капелани УГА українською мовою та у супроводі гарного стрілецького хору. Польовий духівник 11-ї Стрийської бригади о. О. Гайдукевич згадував, що наддніпрянці, особливо селяни, позитивно реагували на діяльність капеланів іншої конфесії й інколи просили провести службу або навіть очолити їхні знесилені парафії¹⁹.

Водночас, російські православні ієрархи застерігали духовенство і вірних від контактів з греко-католиками. Кам'янецький єпископ Пімен забороняв своїм священникам вступати у контакти з греко-католицькими капеланами Галицької армії²⁰.

Найвиразніше проявилася відданість армійського духовенства Церкві та народу в трагічні часи масової епідемії тифу восени 1919 р., що завдала армії втрат, які перевищували бойові. Вважають, що в листопаді 1919 р. близько 15 тисяч стрільців і старшин армії були охоплені епідемією. Преподобництва ДСВС і НКГА скерувало всіх капеланів, парохів із резерву у військові лічниці. Навіть ієрархи майже безперервно знаходилися біля хворих. У ті дні заразився й помер Преподобник армії о. М. Їжак. Його замінив о. В. Лаба (у 1943 р. керівник відділу духовної опіки Військової управи Дивізії “Галичина”, у повоєнний час діяч світського товариства “Братство українці-католики”)²¹.

Про душпастирську працю в умовах епідемії писав о. М. Кривуцький: “Шпиталі містились в літніх дерев’яних бараках... Сповідати хворих почав від бараків I і II полків, опісля перейшов до бараків III і IV полків. Мій порядок був звичайно такий: рано в каплиці Служба Божа, відтак снідання, а опісля я йшов до шпиталю і причащав вояків, висповіданих попереднього дня. По скінченні св. Причастя я сповідав в наступному бараці хворих вояків, зразу лише галичан, а опісля й місцевих, бо просили... Люди по цих військових шпиталях вмирили дуже численно, бо був великий брак лікарів, санітарів, і лікарств”²².

Польовим духівником УГА у шпиталях служив отець Іван Лебедович, що згодом став літописцем капеланської служби в УГА. Він згадував: “Хворі на тиф, в гарячці, стрільці і старшини Української Галицької Армії приїздили до шпиталю зі запаленням легенів, або перестудами. Я обходив кожного дня усі кімнати відвідував хворих, уділяв св. Тайни та потішав... Кожного дня вмирало на тиф кілька, а тої й кільканадцять стрільців і старшин. Я зажадав від команди шпиталю, щоб технічна частина приготувляла домовину для кожного померлого і заявив, що не буду відправляти похорону, доки це не буде виконане, бо стрілець заслужив собі бодай на домовину... Ми зайняли одну частину католицького кладовища в Вінниці і там хоронили наших старшин і стрільців”²³.

Про капелана 6-ї Равської бригади о. Т. Чайківського згадував старшина Т. Наконечний: “Цілоденні походи, недоспані ночі, жар, курява і голод виснажили стрілецьтво до краю. Кожний бажав відпочити, бо думав, що треба скріпити свої сили до нових боїв. Та не відпочивав наш духовник. Де найбільший гурток стрільців, там він приходить, сідає, виймає тютюн (сам не курив) і частує стрільців. Звільна починає розмову і зачаровує змучене украй стрілецьтво своєю батьківською розрадою. Вони щасливі і він з ними. Шляхотна душа Духовника відчувала і розуміла душевні переживання і муки українського стрілецьтва та його палкі пориви до волі, до сонця”²⁴.

Капелани організовували на фронті урочисті святкування Різдва, Йордана, Великодня. Зокрема, у спеціальному наказі командувача армії генерала О. Микитки з нагоди Різдва 1920 р. зазначалося: “Далеко від рідної хати, здалека від тих, хто очи виплакали, очікуючи з тугою повороту своїх батьків, синів, серед байдужого оточення, нищена хворобами і смертністю, святкує геройська Українська Галицька Армія цегорічне Різдво. Склонюючи голову перед пам'яттю героїв, упавших в бою за народну справу, і згадуючи з глибоким жалем тих, що, не діждавшись щасливого

кінця тяжкої боротьби, лягли спочити сном на широких полях України – Начальна Команда Української Галицької Армії шле з нагоди Різдва Свят всім старшинам і стрільцям сердечні бажання. Нехай це будуть останні сумні свята. Дай нам Боже, щасливо пережити всі проби безжалісної судьби і вернути як побідники до рідної хати та святкувати найблищі свята в крузі наших родин”. У всіх частинах і шпиталях відбувалися Богослуження, за участю капеланів організовано відзначення одного з найбільших релігійних свят²⁵.

На початку лютого 1920 р. Галицька армія змушена була піти на союз з Червоною Армією внаслідок свого катастрофічного стану та отримала більш як двомісячний перепочинок, а її хворих вояків вивезли до шпиталів Одеси. В цей час було здійснено також реорганізацію армії: із залишків корпусів формувалися три повнокровні бригади. Водночас командування червоної 12-ї армії 20 квітня 1920 р. ліквідувало Преподобництва ДСВС і НКГА, а також референтури корпусів. Польові духівники цих структур пішли в бригади на посади “учителів моралі” або вчителів грамоти.

Невдовзі їх почали вивозити до Києва, що викликало антибільшовицький виступ галицьких бригад на фронті. 24 квітня більшовицькі війська витиснули їх за лінію польського фронту, де вони потрапили у польський полон й були скеровані у табори інтернування²⁶. Серед них й невелика кількість польових духівників, яких радянські силові сруктури не встигли вилучити й репресувати.

Як бачимо, польові духівники Галицької армії відіграли непересічну роль у виховуванні особового складу в душі християнської моралі і патріотизму. Тогочасний досвід душпастирювання має стати в нагоді Збройним силам незалежної України, де лише розпочато формування капеланських структур. Це ще раз підтверджують екуменічні богослужіння у Львівському інституті сухопутних військ.

¹ Вістник Державного Секретаріату Внутрішніх Справ (далі – Вістник ДСВС). – 1919. – Ч. 6. – С. 6–7; *Марчук В.* Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. – Івано-Франківськ, 2004. – С. 166–167.

² *Шанковський Л.* Українська Галицька Армія. – Вінніпег, 1974. – С. 320.

³ Вістник ДСВС. – 1919. – Ч. 7. – С. 6.

⁴ Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДАУЛ). – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 146. – Арк. 18.

⁵ Вістник ДСВС. – 1919. – Ч. 7. – С. 5.

⁶ Вістник ДСВС. – 1919. – Ч. 6. – С. 6.

⁷ Стрілець. – 1919. – 13 квітня.

⁸ *Лаба В.* Заслужена роля польового духівництва // Українська Галицька Армія. – Вінніпег, 1958. – С. 312.

⁹ Вістник ДСВС. – 1919. – Ч. 7. – С. 5.

¹⁰ *Лебедович І.* Полеві духівники Української Галицької Армії. – Вінніпег, 1963. – С. 19.

¹¹ *Лебедович І.* Полеві духівники... – С. 92.

¹² Там само. – С. 204.

¹³ *Гайдукевич О.* Було колись. Із записок польового священика. – Львів, 1937. – С. 23.

¹⁴ Америка. – 1955. – 6 жовтня.

¹⁵ *Лебедович І.* Полеві духівники... – С. 94–100.

¹⁶ Там само. – С. 144–145.

¹⁷ Вісті (Мюнхен). – 1959. – 29 листопада.

¹⁸ Енциклопедія історії України. Т. 1. – Київ, 2003. – С. 177.

- ¹⁹ Лебедович І. Полеві духовники... – С. 119.
- ²⁰ Каровець М. ЧСВВ. Зі Записок польового духовника бригади УСС // Українська Галицька Армія. Т. 1. – С. 126.
- ²¹ Боляновський А. Дивізія “Галичина”. Історія. – Львів, 2000. – С. 37, 45, 68, 79, 121–122, 193, 387.
- ²² Лебедович І. Полеві духовники... – С. 149.
- ²³ Там само. – С. 170.
- ²⁴ Бережанщина у спогадах емігрантів. – Тернопіль, 1993. – С. 205.
- ²⁵ Денник Начальної Команди Галицької Армії. – Нью-Йорк, 1974. – С. 162.
- ²⁶ Klimecki M. Galicyjska Sosjalistyczna Republika Rad. Okupacja Małopolski (Galicja) Wschodniej przez Armię Czerwoną w 1920 roku. – Toruń, 2006. – S. 78–80; Krotofil M. Ukraińska Armia Halicka 1918–1920. – Toruń, 2002. – S. 158–159; Верига В. Галицька Соціалістична Советська Республіка (1920 р.). – Нью-Йорк; Торонто; Париж; Мельбурн, 1986. – С. 31.